

Кочин В. В.
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ІНСТИТУТУ ГРУПОВОГО ПОЗОВУ
ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розподіл приватних та публічних інтересів дозволяє не лише розмежувати фундаментальні підходи до вибору способів, методів, типів нормативного (правового) регулювання, а й визначити досить прикладний підхід у можливості звернення до суду особи, яка вважає, що її права порушено. У такому випадку йдеться про втілення основної функції судової влади у цивільному судочинстві – вирішення індивідуальних юридичних спорів.

В. І. Бобрик справедливо зауважує на проблематиці колективних конфліктів, зокрема щодо повноважень судів у сфері цивільної юрисдикції щодо колективних трудових спорів (конфліктів), групових позовів чи позовів в інтересах необмеженого кола осіб, адже такі позови «стосуються інтересів, які правом не охороняються, та за своїм суб'єктним складом є знеособленими, адже неформалізований колектив не є суб'єктом процесуального права» [2, с. 172].

Спосіб захисту суспільних прав був відомий ще римському праву (Дигести Юстиніана, книга перша, титул IV «Про позови, що пред'являються від імені якоїсь сукупності або проти неї», Dig. 3.3.42¹). Так, *actio popularis* міг подати кожний римський громадянин в «інтересах римського народу» [7, с. 295]. В. Арена (Valentina Arena) твердить, що у межах *actio popularis* особа діяла як представник громадянської спільноти, яка надала їй мандат виправити зловживання *res publicae*, хоча саме окремий суб'єкт, а не *aerarium*², мав би вигоду від можливої перемоги [1, с. 41].

Отже, «індивідуалізація» сторони спору є необхідним елементом для звернення до суду, оскільки встановлення належного суб'єктного складу дозволить належним чином розв'язати спір, а також визначити ефективний спосіб захисту. Ілюстрацією втілення цієї тенденції може бути Рішення Конституційного Суду України від 3 грудня 2025 року № 6-р(П)/2025, у якому орган конституційної юрисдикції висловив наступну юридичну позицію: «окремі приписи абзацу першого частини третьої статті 23 Закону в

¹ Licet in popularibus actionibus procurator dari non possit, tamen dictum est merito eum qui de via publica agit et privato damno ex prohibitione adficitur, quasi privatae actionis dare posse procuratorem. multo magis dabit ad sepulchri violati actionem is ad quem ea res pertinet.

² Ерарій – державна скарбниця й архів.

тім, що вони надають прокуророві можливість здійснювати представництво інтересів держави в суді у зв'язку з нездійсненням або неналежним здійсненням захисту цих інтересів органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, суперечать також статті 55, пунктам 1, 3 частини другої статті 129 Конституції України» (абзац восьмий підпункту 8.2 пункту 8 мотивувальної частини).

Зважаючи на складність соціальних відносин, індивід може перебувати у складних зв'язках як із іншими приватними суб'єктами, так і з публічними утвореннями. З огляду на це, проблемою є окреслення предмету спору, у межах якого безумовно будуть так звані колективні інтереси. Можна виділити такі позови щодо захисту колективних інтересів: груповий, непрямий, позов співпозивачів та самостійний позов юридичної особи (з метою опосередкованого захисту членів/учасників юридичної особи).

Олдак Т. В. запропонувала таке визначення поняття 'групового позову', яке розкрито як матеріально-правова вимога, звернена до суду щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів як учасників численної групи осіб, які не беруть безпосередньої участі у процесі, так і інтересів суб'єкта (суб'єктів), який звернувся до суду за захистом цієї групи, що має спільну фактичну та правову підставу її виникнення, пред'явлену до суду в установленій законом процесуальній формі, об'єднаної єдиним способом захисту, а рішення поширюється на всіх учасників такої групи [6, с. 22–23]

Отже, груповий позов стосується прав та інтересів не лише заявників, а й інших осіб, однак суб'єкт звернення також має належати до цього кола, оскільки в іншому випадку йтиметься про представництво. Відсутність «безпосереднього» звернення до суду інших осіб, чиї права та інтереси порушені, дозволяє відмежувати груповий позов від процесуальної співучасті (стаття 50 ЦПК України), яка можлива за умов якщо: 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів; 2) права та обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави; 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки (частина друга).

У юридичній літературі класифікацію групових позовів пропонують проводити за такими критеріями: а) за характером спірних правовідносин (позови про захист прав споживачів; позови про захист права на безпечне для життя та здоров'я довкілля; позови про захист житлових прав тощо); б) за юридичною природою (майнові та немайнові групові позови); в) за суб'єктом

пред'явлення позову (приватні, організаційні та публічні групові позови); г) за кількісним складом сторін (групові позови на захист багаточисельної групи осіб, пред'явлені до одного відповідача, та позови групи позивачів до групи відповідачів, чи ускладнені групою як на стороні позивача, так і на стороні відповідача) [5, с. 16].

Губська А. В. досить детально запропонувала концепцію законодавчого регулювання *de lege ferenda* групового позову в Україні, зокрема щодо: а) сфери дії (захист прав споживачів, а також захист прав громадян у зв'язку з порушеннями природоохоронного законодавства); б) кола осіб, які можуть приєднатися до групи (у спосіб визначення кола осіб, права яких ймовірно порушені); в) умов, за наявності яких позов підлягає розгляду як груповий (1) значна кількість потенційних учасників групи, внаслідок чого заявлені вимоги не можуть бути розглянуті інакше, аніж у порядку групового провадження; 2) однорідність предмета та підстав заявлених вимог; 3) існування спільного відповідача або відповідачів; 4) наявність особи або осіб, які будуть представляти інтереси групи); г) створення ефективної системи інформування про порушення та рух справи за груповим позовом; г) участі прокурора у справах за груповими позовами (лише за наявності передбачених у законодавстві підстав для представництва); д) особливостей судових рішень, постановлених за результатами розгляду групових позовів (зокрема, такі властивості як преюдиціальність, обов'язковість та виконуваність); е) потреби підвищення рівня правової культури у суспільстві [4, с. 17–18].

Звертаємо увагу, що окрім спорів щодо захисту прав споживачів та порушення природоохоронного законодавства, у юридичній літературі пропонують розширення процесуальних механізмів захисту у суді прав та інтересів численної групи осіб, чиї права порушено одночасно діями однієї особи (процесуальної співучасті, процесуального представництва та банкрутства), провадженням за груповими позовами [3, с. 4].

Стаття 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) встановлює принцип індивідуальних заяв під якими розуміють «заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими».

Окрім кількісного складу заявників слід звертати увагу на належність до категорії «вважають себе потерпілими». Так, навіть за відсутність безпосереднього порушення права щодо особи поширюється стаття 34 Конвенції, оскільки ЄСПЛ висловив позицію: «[щ]об стверджувати, що є жертвою такого порушення, особа повинна бути безпосередньо потерпілою

від оскаржуваного заходу: тому Конвенція не передбачає подання *actio popularis* для тлумачення прав, викладених у ньому, або дозволяє особам скаржитися на положення національного законодавства лише тому, що вони вважають, не будучи безпосередньо потерпілими від нього, що воно може суперечити Конвенції <...> існування жертви, яка особисто постраждала від ймовірного порушення права, гарантованого Конвенцією, є невід'ємною частиною механізму захисту Конвенції, хоча цей критерій не повинен застосовуватися жорстко та негнучко <...> поняття «жертва» є автономним та незалежним від національних концепцій, таких як ті, що стосуються інтересу або дієздатності» [рішення у справі *Aksu v. Turkey* від 15 березня 2012 року (заяви № 4149/04, № 41029/04), §§ 50–52].

Умовно «абстрактний» судовий захист можливий за допомогою механізмів участі у юридичній особі. У разі діяльності підприємницької організації безумовний інтерес можливо пояснити корпоративними правами, то щодо невідприємницьких організацій такий інтерес не буде очевидним. Так, ЄСПЛ у рішенні у справі *Verein Klimaseniorinnen Schweiz and others v. Switzerland* від 4 квітня 2024 року (заява № 53600/20) сформував такі позиції:

– «термін „жертва“ у статті 34 також повинен тлумачитися еволюційно з урахуванням умов сучасного суспільства»; та «позначає такі категорії осіб: ті, хто безпосередньо постраждав від ймовірного порушення Конвенції (безпосередні жертви); ті, хто опосередковано постраждав від ймовірного порушення Конвенції (непрямі жертви); та ті, хто потенційно постраждав від ймовірного порушення Конвенції (потенційні жертви)»; «питання статусу жертви слід відрізнити від питання права на подання заяви. Останнє стосується питань представництва скарг (безпосередніх) жертв у Суді. Тому його також можна називати „представництвом“» (§461, § 463, § 464);

– щодо права на представництво (*locus standi*) асоціацією, то вона «в принципі не має права посилається на міркування щодо здоров'я, щоб стверджувати про порушення статті 8 [Конвенції], і загалом вона не може скаржитися на незручності чи проблеми, з якими можуть зіткнутися лише фізичні особи»; «заявник не може подати позов у суспільних або загальних інтересах, якщо оскаржуваний захід або дія не впливає на нього безпосередньо. Звідси слідує, що для того, щоб заявник міг стверджувати, що він є жертвою, він повинен надати розумні та переконливі докази ймовірності того, що порушення, яке стосується його особисто <...> [д]які права Конвенції, такі як права, встановлені статтями 2, 3 та 5, за своєю природою не можуть бути реалізовані асоціацією, а лише її членами»; «Суд зазвичай не надає статусу

потерпілого об'єднанням, навіть якщо інтереси їхніх членів можуть бути поставлені на карту, можуть існувати „особливі міркування“, коли об'єднання представляє окремих осіб, навіть за відсутності заходу, що безпосередньо впливає на відповідне об'єднання»; «Суд визнав право асоціацій подавати або вести заяви від імені безпосередніх жертв, зокрема у випадках, коли жертва мала змогу за життя самостійно подавати скарги» (§§ 473–478, § 477).

– «звернення до колективних органів, таких як асоціації, є одним із доступних засобів, іноді єдиним засобом, доступним їм, за допомогою якого вони можуть ефективно захищати свої конкретні інтереси. Це особливо актуально в контексті зміни клімату, яка є глобальним та складним явищем. Вона має численні причини, а її негативні наслідки не стосуються якоїсь конкретної особи чи групи осіб, а радше є „спільною проблемою людства“»; «виключення *actio popularis* згідно з Конвенцією вимагає, щоб можливість асоціацій подавати заяви до Суду підлягала певним умовам. Зрозуміло, що механізм Конвенції не може прийняти абстрактну скаргу щодо загального погіршення умов життя людей без врахування її впливу на конкретну особу або групу осіб»; «Суд враховуватиме такі фактори, як мета створення асоціації, її некомерційний характер, характер та обсяг її діяльності у відповідній юрисдикції, її членство та репрезентативність, її принципи та прозорість управління, а також те, чи загалом, за конкретних обставин справи, надання такого статусу відповідає інтересам належного здійснення правосуддя» (§ 489, § 500, § 502).

ЄСПЛ сформував практику щодо можливості розглядати приватний позов громадських асоціацій (об'єднань) як квазі *actio popularis*, оскільки такі організації реалізують спільні (групові) інтереси, особливо в умовах спеціального нормативного регулювання, що відповідає стану суспільного розвитку. Вважаємо, що розвиток цього підходу можливий подібно до позовів у справах захисту прав споживачів відповідно до Директиви (ЄС) 2020/1828 від 25 листопада 2020 року про представницькі позови для захисту колективних інтересів споживачів та про скасування Директиви 2009/22/ЄС (далі – Директива № 1828).

Так, стаття 4 Директиви № 1828 встановлює статус кваліфікованих організацій, які держави-члени визначають та забезпечують, щоб організації (споживчі організації, включаючи споживчі організації, які представляють членів з більш ніж однієї держави-члена) мали право бути призначеними кваліфікованими організаціями для подання внутрішніх представницьких позовів, транскордонних представницьких позовів або обох; відповідно до

наступних критеріїв:

«(а) це юридична особа, створена відповідно до національного законодавства держави-члена, в якій вона була визначена, та може продемонструвати 12 місяців фактичної публічної діяльності у сфері захисту інтересів споживачів до подання запиту на визначення;

(б) її статутна мета демонструє, що вона має законний інтерес у захисті інтересів споживачів, як це встановлено правом Союзу, зазначеними в Додатку I;

(с) вона має некомерційний характер;

(д) вона не є суб'єктом провадження у справі про неплатоспроможність та не оголошена неплатоспроможною;

(е) вона є незалежною та не перебуває під впливом осіб, окрім споживачів, зокрема торговців, які мають економічний інтерес у порушенні будь-якого представницького позову, зокрема у випадку фінансування третіми сторонами, та з цією метою встановила процедури для запобігання такому впливу, а також для запобігання конфлікту інтересів між собою, своїми постачальниками фінансування та інтересами споживачів;

(ф) вона робить публічно доступною простою та зрозумілою мовою будь-якими відповідними засобами, зокрема на своєму веб-сайті, інформацію, яка демонструє відповідність суб'єкта господарювання критеріям, переліченим у пунктах (а) – (е), та інформацію про джерела його фінансування загалом, його організаційну, управлінську та членську структуру, його статутну мету та його діяльність».

Зважаючи на викладене, звертаємо увагу на наступне: (а) сучасний розвиток процесуального права характеризується поступовим розширенням механізмів судового захисту колективних та суспільних інтересів, однак із незмінним дотриманням вимоги *locus standi*; (б) римська модель *actio popularis* не застосовується у сучасному європейському правосудді, яке ґрунтується на принципі індивідуального або представницького захисту прав; (в) практика ЄСПЛ демонструє еволюцію підходів до процесуальної правосуб'єктності юридичних осіб, допускаючи звернення асоціацій (об'єднань) у випадках, коли вони є репрезентативними, діють у межах своєї статутної мети та забезпечують ефективний захист інтересів осіб, права яких можуть бути порушені; (г) право ЄС формує систему представницьких позовів через інститут кваліфікованих організацій, що може бути моделлю для удосконалення вітчизняного процесуального законодавства щодо захисту інтересів громадянського суспільства, що трансформує *actio popularis* у модель представницького захисту публічних і колективних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Arena V. *Acciones Populares, Popular Sovereignty, and the People. Sovereignty*. British Academy, 2022. С. 38–57.
2. Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.
3. Борщенко В. В. Групові позови в господарському процесі. Автореф. дис. ... к.ю.н. ... 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2015. 19 с.
4. Губська А. В. Групові позови в цивільному процесі. Автореф. дис. ... к.ю.н. 12.00.03. Національна академія прокуратури України. Київ, 2015. 21 с.
5. Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України. Автореф. дис. ... к.ю.н. ... 12.00.03. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2014. 22 с.
6. Олдак Т. В. Груповий позов у цивільному судочинстві України. Дис. ... докт. філос. ... 081 Право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 232 с.
7. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Курилюк Ю. Л. ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДІЙ ПРЕДСТАВНИКА, ЩО НЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ІНТЕРЕСАМ ОСОБИ, В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Сучасний цивільний процес України ґрунтується на принципах змагальності, диспозитивності та процесуальної рівності сторін, що передбачає активну реалізацію учасниками процесуальних прав та обов'язків. У зв'язку з цим важливе значення має інститут представництва, який забезпечує захист прав та інтересів особи через уповноваженого представника. Відповідно до ст. 131⁻² Конституції України представництво іншої особи в суді здійснюється виключно адвокатом [1]. Водночас ЦПК України передбачає участь законних представників, а у малозначних справах і трудових спорах – також інших осіб відповідно до ст.ст. 59–60 ЦПК України [2]. Основою представництва є обов'язок діяти в інтересах особи, однак на практиці представник може вчиняти дії, що суперечать інтересам довірителя. Проблема полягає у тому, що цивільне процесуальне законодавство фактично отожднює дії представника з діями сторони та покладає негативні наслідки на особу, яку представляють. При цьому ЦПК